

Vi vil være myndige!

Individualiseringskulturens gennembrud i Danmark ca. 1750-1920

Anette Faye Jacobsen: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 2008. 574 s., 348 kr.

Af Per Andersen

"... en vis historisk bevidsthed om 'det lange seje træk' i større samfundsprocesser [er] værdt at have med sig, når man involveres i ambitiøse reforminitiativer i de mange nye demokratiske." (s. 438)

Med denne formaning afslutter Anette Faye Jacobsen sin afhandling om husbondrettens afvikling: en afvikling, der strækker sig over næsten 200 år, fra 1700-tallets tiltagende magtcentralisering til gavn for kongemagten, over den første danske demokratiske orienterede grundlov i 1849, til de sidste reminiscenser af en husbondoverhøjhed, der blev endeligt afviklet med Medhjælperloven af 1921. Når Anette Faye Jacobsen, der er blevet ph.d. i historie på afhandlingen, og i dag arbejder som specialkonsulent ved Institut for Menneskerettigheder, afslutter med så vigtig en pointe, skyldes det hendes ønske om at nuancere en moderne og ofte almindelig udbredt opfattelse: at individuelt orienterede menneskerettigheder og et individbaseret demokrati er det naturlige endepunkt for ethvert samfunds udvikling. Det er det ifølge Faye Jacobsen nemlig ikke,

for der skal, efter hendes mening, arbejdes hårdt og kontinuerligt for, at sådanne (i dag i den vestlige verden givne) rettigheder kan vinde frem og blive udgangspunkt for, hvorledes et samfund og dets retsorden fungerer. Denne opfattelse baserer hun på en overbevisende påvisning af, hvor lang tid det tog for individualiseringskulturen at slå igennem i Danmark.

Fra det kollektive til det individuelle

Påvisningen af den tidsmæssigt langstrakte udvikling, fra en kollektiv mod en tilsvarende individuel rettighedskultur foretages ved hjælp af et mangfoldigt kildemateriale, der spænder fra lovgivning over rets- og statsfilosofi til selve spørgsmålet om, hvorledes juristerne systematiserede retten og de forskellige personers rettigheder (eller mangel på samme). Dertil kommer *case studies* af retspraksis i fire tilfældigt udvalgte underretskredse (to sjællandske og to jyske). Kilderne er velvalgte og spænder som sagt vidt, om end jeg ikke er sikker på, at kilderne alene giver grund til at betegne det samlede arbejde som tværvideenskabeligt, sådan som forlaget ellers gerne vil gøre det i manchetten, for i bund og grund er der tale om historisk-videnskabelige metoder, brugt på et forskelligartet kildemateriale. Resultatet af de enkelte kildegrupper er spændende og udbytterigt, især finder jeg undersøgelserne af den juridiske litteratur ganske oplysende og karakteristiske, mens undersøgelserne af retspraksis ved underretterne er afhandlingens mest spændende; vi ved ganske enkelt meget lidt om, hvad der i praksis foregik ved underretterne i 1700- og 1800-tallet.

Det overordnede nye i afhandlingen er påvisningen af, hvorledes den social-politiske kamp og argumentation mellem på den ene side den traditionelle kollektive opfattelse af husbondens magt over sin husstand og dens medlemmer, og på den anden side den nye opfattelse af individets frihed, udviklede sig over tid. Anette Faye Jacobsen kortlægger, hvordan en traditionel rettighedskultur i Danmark i lang tid - faktisk i perioden fra Danske Lov af 1683 og helt indtil 1920'erne - om end under pres fastholdt en social og juridisk praksis, der var både hierarkisk og kollektiv. Her var husbonden - der kunne være gårdmand, godsejer eller håndværksmester - tildelt en omfattende magt over sin husstand, og han kunne frit disponere over og straffe sine underordnede inden for husstandens rammer. Også udadtil repræsenterede husbond sin husstand. Det var derfor ham, der fik politiske rettigheder, først i 1830'ernes Rådgivende Stænderforsamlinger og siden, med Grundloven af 1849, i Rigsdagen. Det påvises i bogen, at når der blev krævet valgret og ligestilling i 1800-tallets politiske kampe, var det underforstået, at

det altid var husbondens rettigheder, man talte om, og det bliver klart, hvordan en stor del af lovgivningen og retspraksis var indrettet på ligefrem at understøtte disse særlige beføjelser. Det er således først på et meget sent tidspunkt i danmarkshistorien, at den retlige individualisering slår helt igennem og knæsætter i dag almindelige demokratiske principper om "én person, én stemme" o.l. Den personlige, individuelle frihed, som almindeligvis kendetegner det moderne samfund og den moderne rettighedskultur, blev altså udviklet og indført som et grundlæggende samfundsfænomen over en meget lang periode og slog først endeligt igennem i begyndelsen af det 20. århundrede. Vi har ganske vist hørt det før, for eksempel i Merete Bøge Pedersens studium af de prostitueredes stilling i samfundet i sidste halvdel af 1800-tallet (Merete Bøge Pedersen: *Prostitution og Grundloven*, 2007, anmeldt i Kontur nr. 17), men denne gang slås det fast med syvtommersøm.

Det brede og det snævre

Anette Faye Jacobsens afhandling falder – efter en introduktion til problemstillingen, de benyttede metoder og præsentation af kildematerialet (s. 15-54) – i tre dele: første del (s. 55-191) dækker perioden fra Danske Lov af 1683 til landboreformerne i slutningen af 1700-tallet; anden del (s. 193-271) omhandler perioden mellem landboreformerne og Grundloven af 1849; og tredje del (s. 273-414) følger udviklingen fra Grundloven og indtil 1920'erne, hvor de sidste reminiscenser af en husbondret, med overhøjhed over husstandens kollektiv, endeligt forsvinder helt fra den gældende lovgivning, og bliver entydigt erstattet af individuelle rettigheder. Herefter kommer der en ganske omfattende afslutning (s. 415-38), som opsummerer de opnåede resultater og indsigter og sætter dem ind i et større perspektiv om udviklingen af individorienterede kulturer og menneskerettigheder, og denne afslutning følges af en række udtømmende bilag, resumerende de relevante love og bestemmelser, de *case study*-benyttede herreder og sogne, samt vigtigste biografiske oplysninger for de mest (og fleste) omtalte personer mm. (s. 438 ff.). Sidstnævnte betyder sammen med den ganske imponerende biografi og de oplysende, ja, til tider grundlæggende forklarende noter, at bogen *både* fungerer som en (tværvideenskabelig?) analyse af rettighedstænkning i Danmark i overgangen til det moderne, og som historisk håndbog til det 18. og 19. århundredes juridiske og politiske tænkning. Den har altså et ganske bredt sigte, og fungerer som sådan også ganske fint – problemstillingen er klar, bliver fulgt stringent (om end ikke altid lige overskueligt, hvilket muligvis skyldes en lidt ensartet typografi, der ikke skelner mellem indledning, analyse og konklusion i de enkelte undersøgelser eller enkelte kapitler), og munder ud i klare konklusioner, dels samlet i sammenfatninger af hver hoveddel, og dels i den allerede omtalte afrundende og perspektiverende afslutning sidst i afhandlingen. Selvom det til tider kan være svært at bevare overblikket i de mange enkeltanalyser af lovgivning, rets- og statsfilosofi samt retssystematik og -praksis, fører netop sammenstillin-

gen af de mange typer kilder frem til en troværdig udviklingslinje for overgangen fra en kollektiv til en individuel rettighedskultur, hvor hver person blev myndig, dvs. blev et individuelt, selvstændigt rets-subjekt.

Samlet set får man altså en hel del ud af at læse Faye Jacobsens afhandling. Men den er desværre også et eksempel på, at det kan være svært at bedrive tværvidenskab, også selvom det (kun) er i terminologisk, og ikke metodisk forstand. Undervejs i afhandlingen falder man således over en uklar definition eller forklaring, som afslører en manglende fortrolighed med for eksempel juridisk terminologi og retsfilosofi. Det betyder, at man nok i detaljen skal være lidt varsom med nogle af de ellers ganske uddybende forklaringer, som findes i fodnoterne. Jeg er således ikke enig med Faye Jacobsen, når hun mener at forstå begrebet *polycentri* som udtryk for det, at anskue retten indefra, mens *retspluralisme* anlægger en bredere samfundsmæssig tilgang (s. 25, s. 5). Polycentri angiver nærmere, at retten udspringer forskellige steder, dvs. at de retskilder, der benyttes i for eksempel Danmark, har forskelligt udspring, eksempelvis ved EU og ved Folketinget. Retspluralisme er derimod rigtigt nok et bredere udtryk, der angiver, at der er forskellige, samtidigt virkende, retsordener eller retssystemer i samfundet, for eksempel den almindelige for alle civile indbyggere gældende ret og den, der særligt gælder for militært personale. Dette forklares ikke helt klart for læseren.

Tilsvarende behandles den rationelle naturen i dansk regi alene ud fra Lauritz Nørregaards bog om denne fra 1776 (og senere dog også J.F.W. Schlegels fra 1797), mens den første bog herom, Ludvig Holbergs fra 1716, udelades (s. 76ff.), ja, end ikke omtales. Af måske større betydning er det dog, at Faye Jacobsen konstant omtaler *kontraktretten*, der nok var tidens juridiske term for en aftale indgået mellem to parter. Termen leder dog i moderne forstand tanken hen på skriftligt indgåede aftaler, hvorfor det havde været mere hensigtsmæssigt at benytte den moderne term "aftaleret", der dækker alle former for aftaler mellem to parter, dvs. også mundtlige; i og med at en af den gældende aftalerets grundlæggende bestemmelser stammer fra Danske Lov – DL 5-1-1 om det bindende i alle former for indgåede aftaler – ville en sådan terminologi være mere dækkende end den i afhandlingen ofte benyttede kontraktret.

Den mest graverende fejl i terminologisk forstand omhandler dog ordet *retslig*, som gentages igen og igen. Ifølge Nudansk ordbog betyder ordet retslig, noget, som hører til, som angår rettergangen, domstolene og/eller retsvæsenet, eller som støtter sig til eller beror på retsregler. Termen er altså tæt knyttet til det etablerede retssystem og har et skær af noget faktisk over sig; det er da også dannet i første halvdel af 1800-tallet og er således tæt koblet sammen med det, på dette tidspunkt, etablerede retssystem. Der er således tale om en forholdsvist snæver, faktisk måde at forstå ret på, og sådan

forholder det sig sjældent med retten i den brede forstand, som Faye Jacobsen anskuer den i (s. 24f.). Derfor burde det i højere grad have været termen *retlig*, som Faye Jacobsen benyttede. Denne term kendes helt tilbage fra landskabslovene og henviser til, at noget er retteligt, at det er sket med rette. Det er, når noget er i orden eller rigtigt, når en handling henhører under, falder ind under eller bygger på og opfylder retsreglerne eller retsbestemmelserne. Termen *retlig* henviser således ikke til noget faktisk, men er bredere, og henviser til, at noget er foregået rigtigt, ordentligt, og i henhold til en almindelig udbredt opfattelse af retfærdighed. Det er derfor også denne bredt funderede term, som jurister og retshistorikere almindeligvis benytter, når de gør sig overvejelser om, hvad der er ret og uret.

Når disse forbehold er taget, er det dog ikke for at forklejne Faye Jacobsens indsats, tværtimod. Det er en meget omfattende opgave, hun har taget på sig, og bortset fra den terminologiske usikkerhed, som næsten må melde sig i ét eller andet omfang, når man kaster sig over andre fagområder end sit eget, har hun stor ære af arbejdet. Individualiseringskulturens gennembrud i Danmark og de mange socialpolitiske kampe herom er endeligt blevet undersøgt til fulde, og det er – som man vil sige med jysk besindighed – ikke så ringe endda.

Per Andersen er ph.d. i jura/retshistorie og postdoc ved Juridisk Institut på Aarhus Universitet.